

**Η Αναγέννηση στον βυζαντινό και τον δυτικό κόσμο
Συγκλίσεις και αποκλίσεις (14^{ος} – 15^{ος} αι.).**

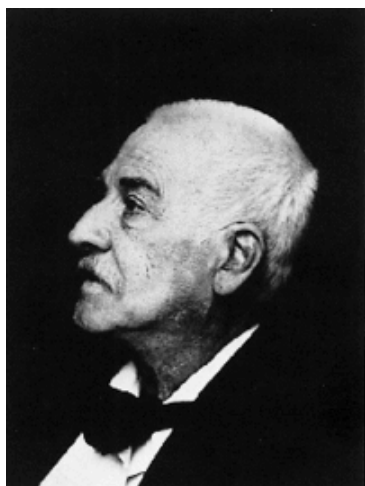
Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

2015

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Αναγέννηση είναι το πολιτιστικό κίνημα που ξεκινά γύρω στα 1350 και ολοκληρώνεται περίπου του 1550 με επίκεντρο την Φλωρεντία των Μεδίκων. Ακμή της η Ρώμη του 16^{ου} αιώνα όπου μια σειρά παπών υποστήριξαν οικονομικά καλλιτέχνες που δημιούργησαν αριστουργήματα στην πόλη. Σημαντικό κέντρο και η Βενετία. Από την Ιταλία διαδίδεται σταδιακά στην Βόρεια Ευρώπη και σηματοδοτεί την έναρξη της νεότερης εποχής στην Ευρώπη¹.

Ο όρος δηλώνει την εντυπωσιακή ανάπτυξη στην σκέψη, στην λογοτεχνία και

Εικόνα 1
C J C Burckhardt

στις Τέχνες. Δεν αρνήθηκε τον χριστιανικό πολιτισμό του Μεσαίωνα αλλά άλλαξε την αντίληψη για τον άνθρωπο, υμνώντας την Φύση και την εγκόσμια ζωή.² Συναντάται σε κείμενα του 16^{ου} αιώνα. Καθιερώνεται τον 19^ο αιώνα από τους ιστορικούς Jules Michelet (1798 - 1874), όπου σημαίνει το συνταίριασμα του Ορθού Λόγου με την Τέχνη και Carl Jacob Christoph Burckhardt (1818 - 1897) ο οποίος σηματοδοτεί τον όρο ως την «εκ νέου ανακάλυψη της ανθρώπινης προσωπικότητας και του φυσικού κόσμου που είχε ταφεί από την δεισιδαιμονία του Μεσαίωνα»³

Πολλοί ιστορικοί αναφέρονται σε πολλές αναγεννήσεις όπως αυτή του Καρλομάγνου (747 ή 748 – 814), των Γερμανών αυτοκρατόρων το 1200, της Γαλλίας του 12^{ου}

¹ Βαλλιάνος Π. *Αναγέννηση και Ουμανισμός*, ΕΑΠ, Πάτρα 2001, σ 17

² Ράπτης Κ. *Γενική ιστορία της Ευρώπης από τον 6^ο έως τον 180 αιώνα*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999, σ. 124

³ Βαλλιάνος Π. ο. π. σ 18

αιώνα αλλά και στο Βυζάντιο των Μακεδόνων, των Κομνηνών και των Παλαιολόγων. Αναγέννηση με το Α όμως είναι αυτή στην Ιταλία που οδήγησε στην δημιουργία του ευρωπαϊκού πολιτισμού.⁴

Στην μελέτη μας αυτή θα παρουσιάσουμε την Ιταλική και την αντίστοιχη της εποχής των Παλαιολόγων αναγέννηση εντοπίζοντας τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης των δύο αυτών περιόδων.

⁴ Οικονομίδης Ν. Η Αναγέννηση και το Βυζάντιο, Αθήνα 1987, σ.248-249

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Οι λόγοι που η Αναγέννηση εμφανίστηκε στις πόλεις της Ιταλίας είναι η κλασική παράδοση της περιοχής, τα οικονομικά και τεχνολογικά επιτεύγματα και ο πλούτος που είχαν συσσωρεύσει οι μεγάλες οικογένειες των πόλεων.⁵ Ο πολιτισμός της είναι αστικός και προϋποθέτει την ανάπτυξη των πόλεων. Αυτές λόγω του εμπορίου μετεξελίσσονται σε ισχυρά κέντρα, εξαλείφοντας τις φεουδαρχικές δομές και συγκροτώντας ελεύθερες πόλεις – κράτη.⁶

Στις πόλεις αυτές εφαρμόζονται στην αρχή πολιτεύματα που η εξουσία ασκείται από την εμπορική και τραπεζική μεσαία τάξη, με δημοκρατικές, ολιγαρχικές στην ουσία τους, διαδικασίες για την ίδια και επιβολή των συμφερόντων της σε όλες τις άλλες κοινωνικές τάξεις. Αυτή η διοίκηση δεν επιβιώνει πολύ. Η ανάδειξη της πολεμικής τέχνης σε πόλο επιρροής της πολιτικής και οι πολιτικές και κοινωνικές διαμάχες στο εσωτερικό της πόλης, δίνει την δυνατότητα σε μια εξέχουσα προσωπικότητα να επιβάλει την απόλυτη κληρονομική κυριαρχία της. Οι σφετεριστές της εξουσίας για να εδραιώσουν την κυριαρχία τους δημιουργούν έναν κύκλο ανήσυχων και ικανών πνευματικά ανθρώπων, επενδύοντας την εξουσία τους με ενδιαφέρον για τις Τέχνες και τον πολιτισμό.⁷

Στους κύκλους αυτούς αναδεικνύεται ένας νέος άνθρωπος που κατανοεί την εαυτό του ως αυτόνομη και διαφορετική οντότητα, που δημιουργεί πρωτότυπα και ανεπανάληπτα δημιουργήματα. Ένα άλλο πρότυπο ενάρετου ανθρώπου προβάλλει.

⁵ Ράπτης Κ. ο. π. σ 124

⁶ Βαλλιάνος Κ. ο. π. σ 32

⁷ ο. π. σ 33-35

Αυτός είναι αυτάρκης και αυτοδύναμος, δοκιμάζεται στον καλλιτεχνικό και πολιτικό στίβο και θεωρεί την εργασία κινητήριο δύναμη για την ανάπτυξη του πολιτισμού. Η Αναγέννηση καθιστά τον άνθρωπο πραγματικό δημιουργό. Αποδέχεται την ανθρώπινη φύση του και τις ανάγκες της και χρησιμοποιεί την ύλη για να προβάλλει το προσωπικό του όραμα.⁸

Η ρήξη με τον μεσαιωνικό κόσμο σηματοδοτείται με την εμφάνιση του Ουμανισμού που έστρεψε το ενδιαφέρον του στην αρχαία κλασική γραμματεία και τον άνθρωπο σαν άτομο.⁹ Ο ουμανιστής λόγιος απορρίπτει τον Σχολαστικισμό και αφού συλλέξει αυτούσια αρχαία χειρόγραφα, τα δημοσιεύει με κριτικό σχολιασμό. Στο πλαίσιο αυτό η Φιλοσοφία απομακρύνεται από τον αριστοτελισμό και ανακαλύπτει τον Πλάτωνα, για την μελέτη του οποίου δημιουργεί Ακαδημίες. Σημαντική είναι η συνεισφορά Βυζαντινών λογίων που έρχονται στην Ιταλία. Τους διδάσκουν τα ελληνικά και τους γνωρίζουν

την ελληνική φιλοσοφική σκέψη της αρχαιότητας.¹⁰

Η ανάπτυξη του πολιτισμού γίνεται εμφανής στην ποίηση με την δημιουργία νέων μορφών έκφρασης, την ζωγραφική με την προσωπογραφία και την προοπτική, την γλυπτική με την ανακάλυψη του περίοπτου αν-

δριάντα, την αρχιτεκτονική με την αναβίωση της κλασικής γεωμετρικής αναλογίας, την φιλοσοφία με την ανάπτυξη του νέο-πλατωνισμού και την ανάδειξη της ανθρώπινης αξίας, την πολιτική όπου θέτονται τα θεμέλια της πολιτικής σκέψης της νεότερης εποχής και την επιστήμη με την ανακάλυψη νέων περιοχών, την παρουσίαση της ηλιοκεντρικής θεωρίας και την χειραφέτηση της επιστήμης από την θεολογία.¹¹

⁸ ο. π. σ. 37-39.

⁹ Οικονομίδης Ν. ο. π. σ. 248

¹⁰ Βαλλιάνος Κ. ο. π. σ 55-61

¹¹ ο. π. κεφ. 4-8

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία τον 14^ο αιώνα εξέρχεται από μια σειρά εμφύλιων διαμαχών και πολέμων με αποτέλεσμα την πολιτική ενίσχυση της αριστοκρατίας και ταυτόχρονα την οικονομική καταστροφή της. Το αστικό στοιχείο που αποτελείται από εμπόρους, ναυτικούς και τραπεζίτες αναπτύσσεται. Πηγή πλούτου το εμπόριο που ασχολείται με την εκμετάλλευση της υπαίθρου αλλά και με την ανάπτυξη νέων εμπορικών δρόμων.¹² Η επικράτεια συρρικνώνεται σε μερικές πόλεις – κράτη με έντονη πνευματική ανάπτυξη.¹³ Οι πρίγκηπες ενδιαφέρονται για την υποστήριξη των λογίων, με πρώτο τον Αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο, συνεχιστή μιας σειράς λογίων Αυτοκρατόρων.¹⁴

*Εικόνα 2
Αυτοκράτορας Μανουήλ Β' Παλαιολόγος*

Οι Βυζαντινοί συνειδητοποιούν την ελληνική προέλευσή τους, αν και θεωρούν τους εαυτούς τους Ρωμαίους. Γλώσσα ήταν η ελληνική, αν και το γλωσσικό ιδίωμα των λογίων ήταν διαφορετικό από αυτό της καθημερινότητας. Ο μαθητής έπρεπε, κατά την Άννα Κομνηνή, να «ελληνίζει» στην γλώσσα. Η γνώση των επών του Ομήρου και των

¹² Λαΐου Α. Στο Βυζάντιο των Παλαιολόγων: Οικονομικά και πολιτιστικά φαινόμενα, Αθήνα 1991, σ. 285, 287.

¹³ Runciman S.H τελευταία Βυζαντινή αναγέννηση, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005, σ.41

¹⁴ Οικονομίδης Ν. ο. π. σ. 251

έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη ήταν αναγκαία για να θεωρηθεί κάποιος εγγράμματος. Ο βυζαντινός λόγιος διαβάζει τους κλασικούς συγγραφείς.¹⁵

Την ελληνική κληρονομιά ενίσχυσε η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους και η δημιουργία του κράτους της Νίκαιας. Από την μια οι Δυτικοί αντελήφθησαν τον πλούτο της ελληνικής παιδείας και από την άλλη οι Βυζαντινοί αισθάνθηκαν ότι αν και κατακτήθηκαν δεν έχασαν την παράδοση αυτή. Ο όρος «Έλλην» έπαψε να είναι υποτιμητικός. Η απώλεια εδαφών συγκέντρωσε τους Βυζαντινούς στον ελληνικό χώρο κάνοντάς τους να νιώθουν και φυλετικά Έλληνες, αν και οι συγγραφείς δεν χρησιμοποίησαν τον όρο για τον εαυτό τους πριν από τον 14^ο αιώνα.¹⁶

Η αναβίωση του όρου «Έλλην» είναι το κλειδί της κατανόησης της βυζαντινής αναγέννησης ως ελληνικής αναγέννησης. Οι Βυζαντινοί θεωρούν την ελληνική παιδεία μεγάλο κεφάλαιο σε έναν κόσμο που για μεν την αυτοκρατορία καταρρέει πολιτικά,

*Εικόνα 3
Γεώργιος Γεμιστός - Πλήθων*

κά, για δε την Δύση ανακαλύπτει και θαυμάζει την ελληνική γραμματεία.¹⁷ Ποτέ άλλοτε δεν είχε η βυζαντινή κοινωνία τόσο σημαντική μόρφωση. Για την Τέχνη η πρώτη περίοδος των Παλαιολόγων έχει μεγάλη σημασία. Στην φιλοσοφία εμφανίστηκαν φιλόσοφοι πολυμαθείς και τολμηροί στην σκέψη, με σημαντικότερους τον Γεώργιο Γεμιστό (1355 - 1452) και τον Γρηγόριο Πα-

λαμά (1296 - 1359).¹⁸

Αυτοί οι φιλόσοφοι έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στα μαθηματικά (χρησιμοποιώντας τους αραβικούς αριθμούς), στην αστρονομία (ο Νικηφόρος Γρηγοράς (1295 – 1360) διορθώνει το Ιουλιανό ημερολόγιο), στην ιατρική, ενώ λίγα προσφέρουν στις φυσικές επιστήμες και στην γεωγραφία.¹⁹ Οι έμποροι του Βυζαντίου συνδέονται στενά με τους Βενετούς και Γενοβέζους και συμβάλλουν στην μετάφραση έργων Λατίνων συγγραφέων στα ελληνικά και Ελλήνων στα λατινικά. Λόγιοι όπως ο Δημήτριος Κυδώνης

¹⁵ Runciman S. ο. π. σ. 34-35

¹⁶ ο. π. σ. 36-37

¹⁷ ο. π. σ. 40

¹⁸ ο. π. σ. 22

¹⁹ ο. π. σ. 98-103

(1324 – 1398) και ο Φραγκίσκος Φίλελφος (1398-1481) μαθαίνουν λατινικά για να γνωρίσουν την σκέψη των δυτικών λογίων.²⁰

*Εικόνα 4
Γεννάδιος Σχολάριος*

Δεν έχουμε πολλές πληροφορίες για την ύπαρξη κύκλων ανθρωπιστών στην Κωνσταντινούπολη. Ο Γεννάδιος Σχολάριος (1400 – 1473) αναφέρει κάποιον Ιουβενάλιο ως αρχηγό της «ελληνικής φρατρίας» που θαυμάζει τους αρχαίους και την θρησκεία τους. Επίσης ο καρδινάλιος Βησσαρίων (1403 - 1472) σε επιστολή του στους γιους του Πλήθωνα αναφέρει τον μυστικό Ίακχο με τον οποίο θα χόρευε ο νεκρός. Από τις λίγες πληροφορίες όμως γνωρίζουμε ότι υπήρχαν πολυάριθμες ομάδες ανθρωπιστών. Την ίδια εποχή συναντάμε σε παλαιότερα κείμενα το ενδιαφέρον για την αναζήτηση του ατόμου, την αναβίωση της κωμωδίας και του λίβελου, παρόμοιου κειμένου με τις ιταλικές *in-vellite*.

Στο ερώτημα γιατί τα έργα των ουμανιστών λογίων του Βυζαντίου δεν έχουν φτάσει μέχρι σήμερα, αν και έχουν διασωθεί αρκετά, η απάντηση είναι ότι μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης επικράτησε αντιδυτικό πνεύμα με την υποστήριξη των Οθωμανών, ενώ ο Γεννάδιος Σχολάριος, ως Πατριάρχης, έκαψε τα έργα του Πλήθωνα.²¹

²⁰ Οικονομίδης Ν. ο. π. σ. 250

²¹ ο. π. σ. 252-253

ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

Μεταξύ της Αναγέννησης στην Ιταλία και αυτής των Παλαιολόγων στο Βυζάντιο μπορούμε να εντοπίσουμε σημεία ομοιότητας και διαφοράς. Τόσο στην Ιταλία όσο και στο Βυζάντιο οι ηγεσίες ενδιαφέρονται για τον πολιτισμό και τα γράμματα, ιδίως της κλασικής περιόδου. Οι πρίγκηπες και ο Αυτοκράτορας στην Ανατολή και οι Ηγεμόνες στην Δύση περιστοιχίζονται από λόγιους και καλλιτέχνες. Οι λόγιοι αυτοί σχηματίζουν ομάδες στην Ανατολή και στην Δύση ενώ ταυτόχρονα προβάλλεται και η επωνυμία του καλλιτέχνη στο έργο του.

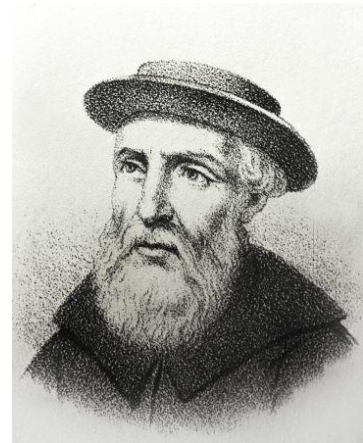
Προσεγγίζουν την κλασική γραμματεία με έναν διαφορετικό τρόπο. Εγκαταλείπουν τον Σχολαστικισμό και αναπτύσσουν κριτικό πνεύμα και σχολιασμό. Εντοπίζουν στα κλασικά κείμενα στοιχεία ουμανιστικά. Σημαντική είναι η συνεισφορά των Ελλήνων λογίων στον τομέα αυτό. Ερχόμενοι σε επαφή με τους Λατίνους, τους γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα και την φιλοσοφία, ιδιαίτερα τον Πλάτωνα, ενώ συνεισφέρουν πολύ στην συγκέντρωση των χειρογράφων, στην αντιγραφή και στην δημιουργία βιβλιοθηκών.

Και ενώ στην Δύση παρατηρείται ένα έντονο ενδιαφέρον για τα αρχαιοελληνικά κείμενα, στην Ανατολή το ενδιαφέρον για τα αντίστοιχα λατινικά είναι περιορισμένο. Ελάχιστα κείμενα μεταφράζονται μεταξύ αυτών και του Θωμά του Ακινάτη.²² Την ίδια περίοδο νέα λογοτεχνικά είδη εμφανίζονται, τόσο στην Ιταλία όσο και στο Βυζάντιο, όπως αυτό του σονέτο με τον Πετράρχη στην Δύση²³ και των σκωπτικών κειμένων στην Κωνσταντινούπολη, από τα οποία δεν προστατεύονται ούτε οι άνθρωποι του Πα-

²² Runciman S. ο. π. σ. 107

²³ Βαλλιάνος Κ. ο. π. σ 72

λατιού και ο Αυτοκράτορας. Τέτοιο είναι ένα κείμενο του Ιωάννη Αργυρόπουλου (1415 - 1487) που, αν και παλαιότερο, μοιάζει πολύ με κείμενο του Poggio Bracciolini (1380 - 1459, ανθρωπιστή από την Φλωρεντία, που μας επιβεβαιώνει την παρόμοια νοοτροπία των συγγραφέων.²⁴

*Εικόνα 5
Ιωάννης Αργυρόπουλος*

Η πολιτιστική άνοιξη όμως δεν σταματά μόνο στα κλασικά κείμενα. Επηρεάζει και τις εικαστικές τέχνες τόσο στην Ανατολή όσο και στην Δύση. Και ενώ τα αναγεννησιακά έργα στην Δύση επιβιώνουν και είναι δυνατόν να τα απολαύσουμε, στην Ανατολή, λόγω της οικονομικής κατάστασης αλλά και της αντι-δυτικής νοοτροπίας, τα αντίστοιχα έργα που μπορούμε να προσεγγίσουμε είναι ελάχιστα. Δεν γνωρίζουμε τον βαθμό που επηρεάστηκαν οι εικαστικές τέχνες καθώς δεν σώζονται έργα κοσμικής ζωής και η εκκλησιαστική ζωγραφική είναι έντονα επηρεασμένη από τον Ησυχασμό.²⁵

Η μεγαλύτερη και ουσιαστικότερη ίσως διαφορά είναι ότι στην Ιταλία η Αναγέννηση σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας εποχής. Από την περιοχή αυτή οι ιδέες της θα εξαπλωθούν σε όλη την Βόρεια και Δυτική Ευρώπη. Με κύριο εκφραστή τον Έρασμο, θα θέσουν τις βάσεις του κινήματος της Μεταρρύθμισης.²⁶ Αντίθετα στο Βυζάντιο δεν υπάρχει εξέλιξη της αναγέννησής του. Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και των άλλων πόλεων από τους Οθωμανούς και την επικράτηση αντι-δυτικών αντιλήψεων, την κατέστησαν ένα περιορισμένο περιφερειακό φαινόμενο.

²⁴ Οικονομίδης Ν. ο. π. σ. 252.

²⁵ ο. π. σ. 253.

²⁶ Βαλλιάνος Κ. ο. π. σ 131

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Tον 14^ο και τον 15^ο αιώνα, στην Ιταλία και στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία εμφανίζονται δύο από τις περιόδους της ιστορίας που ονομάζονται «αναγέννησεις». Αυτή της Ιταλίας δικαίως έχει τοποθετήσει το Α στην Αναγέννησή της. Την περίοδο αυτή και στις δύο περιοχές παρατηρείται η εμφάνιση ενός νέου κοινωνικού στρώματος, της αστικής τάξης.

Τα μέλη της τάξης αυτής προσπαθούν να διαφοροποιηθούν από την κυρίαρχη εξουσία και να δημιουργήσουν έναν διαφορετικό τρόπο ζωής. Στην προσπάθεια αυτή αναπτύσσουν ένα έντονο ενδιαφέρον για την κλασική γραμματεία, με κριτική και όχι σχολιαστική προσέγγιση. Την ίδια περίοδο παρατηρούνται αλλαγές στις εικαστικές τέχνες, τις επιστήμες, και την φιλοσοφία.

Ταυτόχρονα δημιουργούνται προϋποθέσεις επικοινωνίας μεταξύ των δύο πλευρών και η επικοινωνία αυτή επηρεάζει και τις δύο. Ένα φιλοδυτικό ρεύμα εκδηλώνεται στην Ανατολή και ένας θαυμασμός θα την αρχαιο-ελληνική παράδοση στην Δύση. Η Δυτική Αναγέννηση επεκτείνεται στην Δυτική Ευρώπη βάζοντας τις βάσεις της Μεταρρύθμισης. Η αναγέννηση των Παλαιολόγων ανακόπτεται με την κατάληψη της Αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς και την επικράτηση αντι-δυτικών δυνάμεων.

Βιβλιογραφία

- ♦ Βαλλιάνος Π. *Αναγέννηση και Ουμανισμός*, ΕΑΠ, Πάτρα 2001.
- ♦ Λαΐου Α. «Στο Βυζάντιο των Παλαιολόγων: οικονομικά και πολιτιστικά φαινόμενα» στον τόμο *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, Αθήνα 1991, σ. 283-294
- ♦ Οικονομίδης Ν. «Η Αναγέννηση και το Βυζάντιο» στο *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α' διεθνής βυζαντινολογική συνάντηση Δελφοί 20-24/7/1981*, Αθήνα 1987, σ. 247-253.
- ♦ Ράπτης Κ. *Γενική ιστορία της Ευρώπης από τον 6^ο έως τον 180 αιώνα*, ΕΑΠ, Πάτρα 1999.
- ♦ Runciman S.H *τελευταία Βυζαντινή αναγέννηση*, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005